

1189-1207 CONSTRUCTION INSCRIPTION OF LIPARITISUBANI WITH MENTIONING
GEORGIAN KINGS, QUEEN TAMAR AND HER HUSBAND DAVID

1189-1207 წლების ლიპარიტისუბნის საადმშენებლო წარწერა ერთიანი
საქართველოს მეფეების, თამარისა და მისი მეუღლის, დავითის მოხსენიებით¹

TAMAZ GOGOLADZE

Main scientific employee of K. Kekelidze
National Center of Manuscripts of Georgia
Doctor of History
ORCID: 0000-0001-8501-1558
tazogogoladze@yahoo.com
+995 555070106

Abstract

The paper deals with a new reading of a lapidary inscription attributed to the Theodore, concerning construction of the Liparitisubani church. Significant correction has been introduced into the text.

Until this day, Georgian historiography (A. Bakradze, E. Kochlamazashvili, Z. Skhirtladze, G. Otkhmezuri) considered the reading of the above text introduced by Ekvtime Takaishvili acceptable. According to this reading, the church of Liparitisubani was built in XIIth century by Theodore, the “Iodosisdze” of the Queen Tamar (1184-1210) and, her husband David. According to one part of Scientists (G. Otkhmezuri) founder of church was Theodore Iodomisdze. Our study has shown that the inscription must be read in a different way: The church of Liparitisubani was built in 1189-1207 by Theodore Ghodomisdze.

Keywords: Epigraphy, Inscription, Trialeti

¹ წინამდებარე ნაშრომი მოხსენების სახით წაკითხულ იქნა 2018 წლის 18 სექტემბერს დევი ბერძენიშვილის 85 წლისთავისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო კონფერენციაზე „ეპიგრაფიკული ძეგლები, საისტორიო გეოგრაფია“.

კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის სახელობის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით, პროექტის (YS-19-2728) „თრიალეთის წარწერების კორპუსი“ ფარგლებში.

თამაზ გოგოლაძე

კ. კველიძის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული
ცენტრის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი
ისტორიის დოქტორი
ORCID: 0000-0001-8501-1558
tazogoladze@yahoo.com
+995 555070106

აბსტრაქტი

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია თეოდორეს სააღმშენებლო წარწერა ლიპარიტისუბნის ეკლესიიდან. ჩვენამდე ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ა. ბაქრაძე, ე. კოჭლამაზაშვილი, ზ. სხირტლაძე, გ. ოთხმეზური) გაზიარებული იყო წარწერის ექვთიმე თაყაიშვილისეული წაკითხვა, რომლის მიხედვითაც ლიპარიტისუბნის ტაძარი აშენდა XII საუკუნეში თეოდორეს იოდოსის ძის მიერ ერთიანი საქართველოს მეფეების - თამარისა (1184-1210) და მისი მეუღლის, დავითის ზეობის დროს. მეცნიერთა ერთი ნაწილის (გ. ოთხმეზური) მიხედვით, ტაძრის ქტიტორი გახლდათ თეოდორე იოდომისძე. წარწერის ჩვენეული წაკითხვა ნათლად აჩვენებს, რომ 1189-1207 წლებში ტაძარი აშენდა არა თეოდორე იოდოსის ძის ან იოდომის ძის მიერ, არამედ თეოდორე ლოდომისძის მიერ.

საკვანძო სიტყვები: ეპიგრაფიკა, წარწერა, თრიალეთი

შესავალი

ქართულ ეპიგრაფიკაში XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული წარწერები თავისი შინაარსის, გრაფემების მოხაზულობისა და მხატვრული გაფორმების მიხედვით ქართული დამწერლობის შესანიშნავ ნიმუშებს წარმოადგენენ. ამ პერიოდის წარწერები გვაწვდიან უძვირფასეს ცნობებს ერთიანი საქართველოს სოციალური, ადმინისტრაციული და სახელმწიფო ინსტიტუტების შესახებ. ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები დეტალურად ასახავენ ქვეყნის საშინაო და საგარეო ვითარებას.

ჩვენი კვლევის მიზანია ქვემო ქართლში მდებარე ლიპარიტისუბნის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერაში მოხსენიებული, ქტიტორის თეოდორეს საგვარეულო კუთვნილების საკითხის გარკვევა.

მეთოდები

ლიპარიტისუბნის ეკლესიის წარწერის კვლევა ემყარება შედარებითი და კრიტიკული ანალიზის მეთოდებს.

მსჯელობა და შედეგები

ლიპარიტისუბნის (იგივე ე. წ. „ლამაზისაყდარი“) ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესია ქვემო ქართლის ისტორიულ-გეოგრაფიულ პროვინციაში, კერძოდ, დღევანდელი

დმანისის მუნიციპალიტეტში, ხრამის ხეობაში მდებარეობს. წინამდებარე ტაძარი შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთ შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს. სამონასტრო კომპლექსში შედის სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობები, ისეთები როგორებიცაა: კარიბჭე, კოშკი, გალავანი, მთავარი ტაძარი (ე.წ. ლამაზისაყდარი“) და სხვ.

წინამდებარე ნაშრომის ძირითადი მიზანია გავარკვიოთ ტაძრის სამხრეთ ფასადზე ამოღარულ წარწერაში მოხსენიებული ქტიტორის – თეოდორეს საგვარეულო კუთვნილების საკითხი. თუმცა მანამდე ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით წარმოგიდგინებთ აღნიშნული ტაძრის სააღმშენებლო წარწერის შესწავლის ისტორიას, რაც საშუალებას მოგვცემს თვალი გავადევნოთ ქართულ ისტორიოგრაფიაში თუ რა მოსაზრებები იყო გამოთქმული წარწერაში მოხსენიებულ ტაძრის ქტიტორისა და წარწერის ქრონოლოგიის შესახებ.

პირველი მკვლევარი, ვინც ჩვენთვის საინტერესო ხუროთმოძღვრული ძეგლი და, შესაბამისად, მის სამხრეთ ფასადზე ამოღარული წარწერა მოინახულა, მღვდელმონაზონი კალისტრატე ჩიჩუა გახლდათ. მას თავის სამეცნიერო ნაშრომში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის წაკითხვა; და გ) წარწერის დაზიანება. კალისტრატე ჩიჩუას მიხედვით წარწერა შემდგომი სახით იკითხება:

„სახელითა ღვთისათა და მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღვთის მშობლისათა და ყოველთა წმიდათა მოწამეთა „მე ღირს ვიქმენ აღშენებად საყდარსა ყოვლად წმიდისა ღვთის მშობლისასა „ადიდენ ღმერთმან მეფობისა „სალოცავად ჩემთვის მშობელთა და ძმათა ჩემთათვის“. ჰოი ყოველთა უმეტესო უფროსად კურთხეულო დედოფალო, რომელმან ჰმევ ქრისტე ღმერთი შეიწირე ჩემგან მიერ აღშენებული ესე საყდარი საწუთოსა ამას ძმითურთ მისაფარველე. . . . მეოხებითა შენითა“ [ჩიჩუა, 1891: 2].

როგორც ვხედავთ, წარწერის პირველმა გამომცემელმა წარწერის ტექსტი ფრაგმენტულად წაიკითხა. კალისტრატე ჩიჩუამ ვერ წაიკითხა როგორც ტაძრის ქტიტორის, ასევე მეფეთა ვინაობა, რომელთა ზეობის დროსაც მოხდა ტაძრის აგება. აქედან გამომდინარე, მკვლევარმა წარწერის ქრონოლოგია ზუსტად ვერ განსაზღვრა.

კალისტრატე ჩიჩუას შემდეგ ჩვენთვის საინტერესო წარწერა ექვთიმე თაყაიშვილმა (1863-1953) შეისწავლა. მეცნიერს თავის სამეცნიერო პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დაზიანება; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა ქართულ და რუსულ ენებზე; და ე) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი. ექვთიმე თაყაიშვილის მიხედვით, წარწერა ასე იკითხება.

„სახელითა ღმრთისათა და მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობლისათა და ყოველთა წმიდათა მისთა მე თეოდორე იოდ(ოსი)ს მე ღირს ვიქმენ აღშენებად საყდრისა ყოვლად წმიდისა ღმრთის მშობლისასა, ადიდენ და და(ამყარენ) ღმერთმან, მეფობასა (თამა)რ (და დავი)თის სალოცველად ჩემთვის, მშობელთა და ძმათა ჩემთათვის.

ჰ ყოველთა უმეტესო, უფროსად კურთხეულო დედოფალო, რომელმან ჰმევ ქრისტე ღმერთი, შეიწირე ჩემგან თეოდორეს მიერ აღშენებული ესე საყდარი და საწუთოსა ამას ძმითურთ მისაფარველე, ხოლო საუკუნოსა მას მეოხად შენ გვექმენ წინაშე ძისა შენისა, რათა აჯოცნე ყოველნი ბრალნი ჩემნი და სუფევასა მას მიმ(ცნე მართალო)ს ჩილ.

წმიდათა წინასწარმეტყველთა ქადაგებულო, ჰ დედაო ღმრთისაო, ბჭედ დაკრძალულად, კიბედ, სასაკმეველედ, საყდრად, სასანთლედ, კვერთხად აღყვავებულად, თა(მა)რის(ათვის) ღ(მრთისა სწორის)ა შეიწირე“ [Такаишвили, 1913: 112].

ექვთიმე თაყაიშვილს, კალისტრატე ჩიჩუასაგან განსხვავებით, წარწერის ტექსტი სრული სახით აქვს წარმოდგენილი. წარწერის ექვთიმესეული წაკითხვა ცალსახად აჩვენებს, რომ ტადარი აშენდა ერთიანი საქართველოს მეფის თამარისა (1184-1210) და მისი მეუღლის დავით სოსლანის თანაცხოვრების დროს. ისტორიკოსი ითვალისწინებს ქართული ნარატიული წყაროების მონაცემებს, რომელთა მიხედვითაც თამარი დავით სოსლანზე 1189 წელს დაქორწინდა. ამ ფაქტის გათვალისწინებით, წარწერის ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვრად 1189 წელს დებს. რაც შეეხება წარწერის ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარს, ამ შემთხვევაში მეცნიერი მხედველობაში იღებს დავით სოსლანის გარდაცვალების თარიღს 1209 წელს და წარწერის ზედა ქრონოლოგიას 1209 წლით განსაზღვრავს. ამრიგად, ექვთიმე თაყაიშვილი წარწერას 1189-1209 წლებით ათარიღებს.

იგი წარწერის ქტიტორის სახელის - თეოდორეს იოდოსის ძის ამოკითხვის შემდეგ გამოთქვამს ფრთხილ ვარაუდს, ამ სახელის ქვეშ ხომ არ უნდა იგულისხმებოდეს თამარი მეფის დროს მოღვაწე კათალიკოსი თეოდორე II (დაახლ. 1188-1204/05), რადგან, მისივე აზრით, ასეთი დიდი მასშტაბებისა და სილამაზის ტადარს უბრალო მოქალაქე ვერ ააშენებდა.

ჩვენთვის საინტერესო წარწერა ანა ბაქრაძემაც განიხილა და შეისწავლა თავის 1954 წლის სადისერტაციო ნაშრომში „ქართული ეპიგრაფიკა, როგორც ისტორიული წყარო (VII-XII სს.)“. ისტორიკოსს თავის სამეცნიერო პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ექვთიმესეული წაკითხვა მხედრული შრიფტით; გ) წარწერის დათარიღება; და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

„სახელითა ღმრთისათა და მეოხებითა ყდ წისა ღთისმშობლისათა და ყოველთა წმიდათა მისთა მე თეოდორე იოდოსის ძე ღირს ვიქმენ აღშენებად საყდრისა ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობლისასა, ადიდენ და დაამყარენ ღმერთმან, მეფობასა თამარ და დავითის სალოცველად ჩემთვის მშობელთა და ძმათა ჩემთათვის. ჰ ყოველთა უმეტესო, უფროსად კურთხეულო დედოფალო, რომელმან ჰმევე ქრისტე ღმერთი, შეიწირე ჩემგან თეოდორეს მიერ აღშენებული ესე საყდარი და საწუთოსა ამას ძმითურთ მისაფარველე, ხოლო საუკუნოსა მას მეოხად შენ გვექმენ წინაშე ძისა შენისა, რათა აჯოცნე ყოველნი ბრალნი ჩემნი და სუფევასა მას მიმცნე მართალთა წილ წმიდათა წინასწარმეტყველთა ქადაგებულო. ჰ დედაო ღმრთისაო, ბჭედ დაკრძალულად, კიბედ, სასაკმეველედ, საყდრად, სასანთლედ, კუერთხად აღყვავებულად თამარისათვის ღმრთისა სწორისა შეიწირე“.

ანა ბაქრაძე წარწერის ქრონოლოგიას 1189-1207 წლებით განსაზღვრავს და იქვე აღნიშნავს წარწერის ექვთიმესეული წაკითხვის საეჭვო გარემოებაზე. თუმცა იქვე დასძენს, რომ „ყოველ შემთხვევაში, სავარაუდებელია, რომ წარწერა ბაღვაშთა ბატონობის შემდგომ იყოს ამოჭრილი“ [ბაქრაძე, 1954: 160-163].

1944 წელს ტადარი და მის სამხრეთ შესასვლელის თავზე ამოღარული წარწერა ხელოვნებათმცოდნე – ვახტანგ ცინცაძემ მოინახულა და გადაუღო შავ-თეთრი ფოტოები. მის დროს ტადარის აღმოსავლეთ და სამხრეთ კედლები სრულად იყო შემონახული თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მასზედ გაჩენილ ბზარებს. ასევე ჯერ კიდევ კარგად იკითხებოდა სამხრეთ შესასვლელის თავზე ამოღარული წარწერა. მისი ფოტოები მოგვიანებით, კერძოდ, 1971 წელს რუსუდან მეფისაშვილმა დაურთო თავის ნაშრომს „კიდევ ერთხელ ბოლნისისა და დმანისის ძეგლების შესახებ“. მას მოჰყავს წარწერის ექვთიმესეული წაკითხვის ფრაგმენტი: „ადიდენ და დაამყარენ ღმერთმან მეფობა თამარ და დავითისა ... თამარისათვის ღმრთისა სწორისა შეიწირე“ [მეფისაშვილი, 1971: 25].

შემდგომი მეცნიერი, ვინც ჩვენთვის საინტერესო წარწერით დაინტერესდა, გიორგი ოთხმეზური გახლდათ. ისტორიკოსი თავის 2016 წლის ნაშრომში „დმანისის ეპიგრაფიკული ძეგლები“ ჩვენთვის საინტერესო წარწერის ექვთიმესეულ წაკითხვას სრულად იზიარებს და, შესაბამისად, წარწერის ექვთიმესეული წაკითხვა აქვს მოცემული, რომლის მიხედვითაც წარწერა შემდგომი სახით იკითხება:

„სახელითა ღმრთისადათა... მე თეოდორე, იოდოსის ძე, ღირს ვიქმენ აღშენებად საყდრისა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისასა. ადიდენ და დაამყარენ ღმერთმან, მეფობასა თამარ და დავითის, სალოცველად ჩემთვის, მშობელთა და ძმათა ჩემთათვის ... შეიწირე ჩემგან, თეოდორეს მიერ აღშენებული ესე საყდარი და საწუთროსა ამას ძმითურთ მისაფარველე ... ჰოი, დედაო ღმრთისაო, ბჭედ დაკრძალულად, კიბედ, სასაკმეველედ, საყდრად სასანთლედ, კვერთხად აღყვავებულად თამარისათვის, ღმრთისა სწორისა, შეიწირე“.

გარდა ამისა, ისტორიკოსი წარწერის ქრონოლოგიასაც შეეხო. მას, ექვთიმესაგან განსხვავებით, წარწერაში მოხსენიებული ქტიტორის - თეოდორეს გაიგივება თამარის დროს მოღვაწე კათალიკოს-პატრიარქ თეოდორე II-სთან არ მიაჩნია მართებულად. მეცნიერმა სავსებით სამართლიანად წარწერის ქტიტორის მოხსენიების ფორმას მიაქცია ყურადღება, სადაც ტაძრის ქტიტორი თეოდორე წარწერაში ორჯერ არის მოხსენიებული როგორც მამულებელი. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ისტორიკოსი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „გამორიცხულია, რომ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი წოდების გარეშე, მხოლოდ მამის სახელით იხსენიებდეს თავს. წარწერა თამარისა და დავით სოსლანის თანაცხოვრების პერიოდით უნდა დათარიღდეს (1188-1206 წწ.), რაც ე. თაყაიშვილისეული დათარიღებისაგან დიდად არ განსხვავდება“. მეცნიერმა ყურადღება მიაქცია წარწერის ბოლოს ფრაგმენტს „თამარისათვის ღმრთისა სწორისა შეიწირე“, ამის პარალელურად ყურადღებას ამახვილებს ჭოჭიანის წარწერაზე, სადაც ერთიანი საქართველოს მეფე თამარი სწორედ ამავე ეპიტეთით არის მოხსენიებული. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, მან წარწერის ბოლო ნაწილის ექვთიმესეული წაკითხვის მართებულობა კიდევ უფრო მეტი არგუმენტით (მხედველობაში გვაქვს წარწერა – თ.გ.) გაამაგრა [ოთხმეზური, 2016: 35-36].

სამონასტრო კომპლექსთან ახლოს გასული საუკუნის 50-იან წლებში ხრამჭესის მეორე კასკადის მშენებლობის დროს წარმოებული აფეთქებების შედეგად 1956 წელს ტაძარი ერთიანად ჩამოინგრა, რის შედეგადაც ჩვენთვის საინტერესო წარწერაც ტაძრის ქვები გროვაში ჩაიკარგა. აქედან გამომდინარე, აღნიშნული წარწერის დამოწმებისას მეცნიერები სარგებლობდნენ ექვთიმე თაყაიშვილის სამეცნიერო პუბლიკაციით. 1986 წელს ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ექვთიმე კოჭლამაზაშვილი თავის მეგობარ, † მღვდელ ანტონ ხანთაძესთან ერთად შეუდგა დაკარგული წარწერის ძებნას. მათ ექსპედიციის პირველ დღეს დიდი ხნის ძებნის შედეგად სამხრეთ კარიბჭესთან მიაკვლიეს წარწერის დიდი ზომის მარცხენა ნაწილს. თუმცა წარწერის მარჯვენა ნაწილი არსად ჩანდა. წარწერის მარჯვენა ნაწილის მოძებნა მოხერხდა ექსპედიციის მესამე დღეს, რომელიც ჩამოვარდნის შედეგად ხევში საკმაოდ შორს ჩავარდნილიყო და სამად იყო გატეხილი. იქიდან გამომდინარე, რომ წარწერის მარცხენა ნაწილის წამოღება პრაქტიკულად შუძლებელი იყო, ექვთიმე კოჭლამაზაშვილმა თავის მეგობარ, მღვდელ ანტონ ხანთაძესთან ერთად წარწერის მარცხენა სამად გატეხილი ნაწილი თბილისში ჩამოიტანა. წინამდებარე წარწერის მარცხენა ნაწილის სამი ფრაგმენტი გარკვეული დროის განმავლობაში ბატონ ექვთიმე კოჭლამაზაშვილის ოჯახში ინახებოდა. 2017 წლის

29 მაისს ბატონმა ექვთიმემ აღნიშნული წარწერის ფრაგმენტები სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ლაპიდარიუმს გადასცა და დღეისათვის მუზეუმის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ექსპოზიციას წარმოადგენს. ჩვენ წინამდებარე წარწერაზე მუშაობისას წარწერის მარცხენა ნაწილის ფრაგმენტები სწორედ ბატონი ექვთიმეს ოჯახში ვნახეთ, წავიკითხეთ წარწერის დაზიანებული ადგილები, გადმოვიღეთ წარწერის პალეოგრაფიული ასლი და გადავიღეთ მაღალი გარჩევადობის ფოტოები, რისთვისაც ბატონ ექვთიმეს დიდ მადლობას მოვახსენებთ. როგორც ზემოთ ავღნიშნეთ, წარწერის მარცხენა დიდი ნაწილი ტაძრის სამხრეთ კარიბჭესთან აგდია, რომელიც ძალზედ სავალო მდგომარეობაშია. წარწერას აქვს სოკოვანი წარმონაქმნები, რაც წარწერის ცალკეული ადგილების წაკითხვას აძნელებს. რაც ყველაზე მთავარია წარწერიანი ქვა ღია ცის ქვეშ დევს, რის შედეგადაც მას რთული კლიმატური პირობების გადატანა უხდება (ვგულისხმობთ წვიმისა და თოვლის ნალექს). ვფიქრობთ, მეტად საშური და გადაუდებელი საქმეა წარწერის მარცხენა ნაწილის გადმოტანა სიმონ ჯანაშიას სახელობის თბილისის სახელმწიფო მუზეუმის ლაპიდარიუმში, წინააღმდეგ შემთხვევაში სულ რამოდენიმე წელიწადში ზემოთჩამოთვლილი კლიმატური პირობების შედეგად წარწერის წაკითხვა პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნება და ჩვენს თვალწინ განადგურდება შუა საუკუნეების ქართული დამწერლობის ერთ-ერთ სანიმუშო ძეგლი.

გიორგი ოთხმეზურის შემდეგ ჩვენთვის საინტერესო წარწერით ექვთიმე კოჭლამაზაშვილი და ზაზა სხირტლაძე დაინტერესდნენ. ავტორთა ჯგუფს თავიანთ სამეცნიერო ნაშრომში მოცემული აქვთ წარწერის შესწავლის ისტორია, ასევე სამეცნიერო ნარკვევის ერთ-ერთ ავტორის – ექვთიმე კოჭლამაზაშვილის მიერ 1986 წელს დაკარგულად მიჩნეული წარწერის მიკვლევის ისტორია და წარწერის ახლებური წაკითხვა. ავტორთა მიხედვით წარწერა შემდგომი სახით იკითხება:

„წ. სახ(ელ)ითა [ღ(მრთ)ის(ა)დ)თა და მ(ეო)ხ(ე)ბითა ყ(ოვლა)დწ(მიდ)ისა ღ(მრთ)ისმშ(ო)ბ(ე)ლ(ი)ს(ა)დ)თა და ყ(ოველ)თა წ(მიდა)თა მი[სთაჲ]თა მე, თ(ეოდორ)ე იოდ(ოს)ის ძე ღირს ვიქმ(ენ) აღშ(ენ)ებ(ა)დ | ს(ა)ყდ(ა)რსა ყ(ოვლა)დწ(მიდ)ისა ღ(მრთ)ისმშ(ო)ბ(ე)ლის(ა)სა, ად(იდე)ნ და და(ამყარ)ენ ღ(მერთ)მან, მეფ(ო)ბ(ასა) [თამ(ა)რ [და დ(ავი)თის]ს[ა, სა]ლ(ო)ცვ(ე)ლ[ა]დ] ჩ(ე)მთ(ჯ)ს, მშ(ო)ბ(ე)ლთ[ა] და ძმ(ა)თა ჩ(ე)მთათ(ჯ)ს.

| წ. ყ(ოველ)თა უმ(ე)ტ(ეს)ო, უფრ(ოდ)ს(ა)დ კ(ურთ)ხ(ე)ულო დ(ე)დ(ო)ფ(ა)ლო, რ(ომელ)მან [ჰმ(ე)ვ ქ(რის)ტ]ე ღ(მერთ)ი, შ(ე)იწ(ი)რე ჩ(ე)მგ(ან), თ(ეოდორ)ეს მ(ი)ერ, აღშ(ენ)ებ(უ)ლი ესე საყდ(ა)რი და [სა]წუ[თ(ო)სა ამ(ა)ს ძმით(ურთ) მეს(ა)ფ(ა)რველე, | ხ(ოლო) ს(ა)უკ(უ)ნ(ო)სა მ(ას) მოხ(უ)ა[იშნ]ე მექ[მ]ენ წ(ინა)შე ძისა შ(ე)ნისა, რ(ად)თა აკო[ც]ო[ს | ყ(ოველ)ნი ც(ო)დვ(ა)ნი ჩ(ე)მნი და ს(უ)ფ(ე)ვ(ა)სა [მისსა] მიმ[ცვ]ს[ლ]ეს.

წ. პ(ირვე)ლ წ(მიდა)თა წ(ინა)დსწ(არმეტ)ყ(უე)ლთ[ა მ(ი)ერ] ქ(ა)დ(ა)გ(ე)ბ(უ)ლო, | ჳ დ(ე)დ(ა)ო ღ(მრთ)ის(ა)ო, ბჭედ დაკრძ(ა)ლ(უ)ლ(ა)დ, კიბ(ე)დ, სას(ა)კ(უ)მ(ე)ვლ(ე)დ, ს(ა)ყდ(რა)დ, ს(ა)ს(ა)ნთლ(ე)დ, კ(უ)ერთხ(ა)დ აღყ(უ)ავ(ე)ბ(უ)ლად, თ[ი]რ ს(ა)ყდ(ა)რი შეიწ[ირე]“:

როგორც ვხედავთ, ავტორთა კოლექტივმა წარწერის ბოლოს ამოღარული გრაფემების საფუძველზე, მათი წინამორბედი მეცნიერთაგან განსხვავებით, წარწერის ბოლო ნაწილი „თამარისათვის ღმრთისა სწორისა შეიწირე“ ნაცვლად მართებულად წაკითხეს „თ[ი]რ ს(ა)ყდ(ა)რი შეიწ[ირე]“. ავტორთა ჯგუფი წარწერის ბოლო ნაწილის დაზუსტების შემდეგ საგანგებოდ შენიშნავს, რომ „დაზუსტებას ითხოვს წარწერის სხვა ბუნდოვანი ადგილებიც (მაგალითად, „იოდოსი“, რაც ვფიქრობთ, არასწორადაა ამოკითხული). მომავალი კვლევით, იმედია, შესაძლებელი გახდება მათი დადგენა“.

აღსაღნიშნავია, რომ ავტორთა ჯგუფს საეჭვოდ მიაჩნიათ წარწერაში თამარისა და დავითის მოხსენიება, რადგან, როგორც თვითონ აცხადებენ „თვით თამარისა და დავითის სახელების ამოკითხვაც სავარაუდოა და არა უეჭველი, რადგან წარწერაში ისინი საგულდაგულოდ დაზიანებული ყოფილა (ამას მიგვითითებს ე. თაყაიშვილის მიერ ფრჩხილებში ჩასმა ამ სახელებისა), და ისმის კითხვა: „თამარისა და დავითის“ ნაცვლად ხომ არ ეწერა იქ „დავით და დავითისა“, ისე, როგორც აბელიის ეკლესიის წარწერაში გვაქვს, და ამ შემთხვევაში სხვა რომელიღაც თეოდორეს ძიება დაგვჭირდებოდა. თუმცა ისინი ტაძრის საშენებლო კულტურიდან და პროპორციებიდან გამომდინარე მაინც იმ აზრისკენ იხრებიან, რომ „ეკლესია თამარ და დავითის ზეობაში უნდა იყოს აგებული“ [კოჭლამაზაშვილი, სხირტლაძე, 2017: 714-715].

2017 წელს გიორგი ოთხმეზური რედაქტორობით გამოვიდა დღევანდელი დმანისის მუნიციპალიტეტის წარწერების კორპუსი სახელწოდებით „ქვემო ქართლის ეპიგრაფიკული კორპუსი“, სადაც სხვა წარწერებთან ერთად შესწავლილია ლიპარიტისუბნის წარწერა.

წინამდებარე ნაშრომში გიორგი ოთხმეზური ჩვენთვის საინტერესო წარწერის ქტიტორის - თეოდორეს საგვარეულო კუთვნილების დადგენას შეეცადა. აქედან გამომდინარე, მეცნიერი გვთავაზობს წარწერის ახლებურ წაკითხვას. მისი მიხედვით წარწერა შემდგომი სახით იკითხება:

„ქ. სახ(ელ)ითა ღ(მრთ)ის(ა)თა და მ(ე)ოხ(ე)ბითა ყ(ოვლა)დ წ(მიდ)ისა ღ(მრთ)ისმ(ო)ბლ(ი)ს(ა)თა და ყ(ოველ)თა წ(მიდა)თა მის[თ](ა)თა მე, თ(ე)დორე[ი] [იო]დ[ო]ზისძე ღირს ვიქმ(ე)ნ[ი], [აღშ(ე)ნ(ე)ბ(ა)დ] | ს(ა)ყდრ(ი)სა ყ(ოვლა)დ წ(მიდ)ისა ღ(მრთ)ისმ(ო)ბ(ე)ლის(ა)სა. ად(ი)დენ და და(ა)მყარენ ღ(მერთ)მან მეფობ(ა)სა თა'მ(ა)რ და და(ვი)თი[ს](ა), ს[ა]ლ(ო)ცვ(ე)ლ(ა)დ ჩ(ე)მთ(ჯ)ს, მშ(ო)ბ(ე)ლთა და [ძმ(ა)თა ჩ(ე)მთათ(ჯ)ს]. | ქ. ყ(ოველ)თა უმ(ე)ტ(ე)სო, უფრ(ო)ს(ა)დ კ(ურთ)ხ(ე)ლო დ(ე)დ(ო)ფ(ა)ლო, რ(ომე)ლმან ჰმ(ე)ვ ქ(რისტ)ე ღ(მერთ)ი, შ(ე)იწ(ი)რე ჩ(ე)მგ(ან) თ(ე)ვოდორეს მ(ი)ერ აღშ(ე)ნ(ე)ბულ[ი] [ი] „ესე ს[ა]ყდ(ა)რი და საწუთ(ო)სა ამ(ა)ს [ძმით(ურთ) მის(ა)ფ(ა)რველე], | ხ(ოლო) ს(ა)უკ(უნ)ო(ს)ა მ(ე)ო, ზ, [დ(ა) მოხ(ე)აიშენე [გვ(ე)ქ] მენ: წ(ინა)შე, 'მისა შ(ენ)ისა, რ(ა)დთა აჯოც[ი]ნ(ე)ს | ყ(ოველ)ნი ბ[რ(ა)ლნ]ი[ი] [ჩ(ე)მნი და ს(უ)ფ(ე)ვ(ა)სა მ[ა]წ(ა)სა მიმონ[ა]სეო(?). – წ. ი ლ (!) წ(მიდა)თა წ(ინა)სწ(არმეტ)ყ(ვე)ლთ[ა] ქ(ა)დ(ა)გ(ე)ბ(უ)ლო, | ზ დ(ე)დ(ა)ო ღ(მრთ)ის(ა)ო, ბჰ(ე)დ დაკრძ(ა)ლ(უ)ლ(ა)დ, კიბ(ე)დ, სასაკმ(ე)ვლ(ე)დ, | ს(ა)ყდ(რა)დ, ს(ა)ს(ა)ნთლ(ე)დ, კ(უ)წ(რ)თხ(ა)დ აღყვ(ა)ვ(ე)ბ(უ)ლ(ა)დ, თ(ი)რ ს(ა)ყდ(ა)რი შეიწ[ი]რე“ [ოთხმეზური, 2017: 151-152].

როგორც წარწერის ახლებური წაკითხვა აჩვენებს, ტაძრის ქტიტორი თეოდორე არა იოდოსის ძე, არამედ იოდომის ძე ყოფილა. რაც შეეხება წარწერის ბოლო ნაწილის წინამდებარე სამეცნიერო ნაშრომში ექვთიმე კოჭლამაზაშვილისეული და ზაზა სხირტლაძისეული წაკითხვა უპირობოდ არის გაზიარებული. თუმცა ჩვენი აზრით, როგორც იოდოსის ძე, ასევე იოდომის ძე ქართული ონომასტიკონისათვის საერთოდ უცხოა. აქედან გამომდინარე, გიორგი ოთხმეზურის მიერ ამოკითხული თეოდორეს მამის სახელი იოდომის მართებულობა ისეთივე საეჭვოა, როგორც ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ ამოკითხული სახელი იოდოსი. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ წარწერის ქტიტორის ვინაობის საკითხი ჯერ კიდევ დაუდგენელია, და შესაბამისად, წარწერა შემდგომ კვლევა-ძიებას საჭიროებს.

სწორედ ამ მიზნით, 2016 წლის გაზაფხულზე ვესტუმრეთ ექვთიმე კოჭლამაზაშვილის ოჯახს ჩვენთვის საინტერესო წარწერის მარჯვენა სამი ფრაგმენტის შესწავლის მიზნით.

წავიკითხეთ წარწერის სამივე ფრაგმენტის ტექსტი, გადავიღეთ მათი პალეოგრაფიული ასლები და გადავიღეთ მაღალი გარჩევადობის ფოტოები. ცოტა მოგვიანებით, 2018 წლის ზაფხულში ვეწვიეთ ლიპარიტისუბნის ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიას მის სამხრეთ კედელთან მდებარე საღმრთოლო წარწერის მარცხენა ნაწილის შესწავლისათვის. პირველ რიგში დავაზუსტეთ წარწერის ტექსტი, გადმოვიღეთ წარწერის პალეოგრაფიული პირი და გადავიღეთ ფოტოები.

პირველ რიგში გთავაზობთ წარწერის არქეოგრაფიულ არწერილობას, ვახტანგ ცინცაძის მიერ გადღებულ შავ-თეთრ ფოტოს, წარწერის ფერად ფოტოს, წარწერის პალეოგრაფიულ ასლსა და მის ჩვენეულ წაკითხვას

წარწერა ამოღარულია ნაცრისფერ ქვაზე, რომელიც ეკლესიის მთავარი ეკლესიის სამხრეთ მხარეს აგდია; წარწერიანი ქვა თავდაპირველად ჩადგმული იყო ეკლესიის სამხრეთ შესასვლელის თავზე; პირველი 3 სტრიქონი ამოღარულია ომეგას ფორმის მსგავს ამაღლებულ ნაწილზე, დანარჩენი 6 სტრიქონი ამოკვეთილია დადაბლებულ თაღში; წარწერიანი არქიტრავის ქვა სამ ნაწილად არის გაყოფილი; I წარწერიანი ქვის ზომები: 73 X 124 სმ.; II წარწერიანი ქვის ზომები: 44 X 64 სმ.; III წარწერიანი ქვის ზომები: 47 X 44 სმ.; წარწერის ფართობი: 65 X 183 სმ.; 9 სტრიქონი; ასომთავრული; კიდურწერტილოვანი; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: Ɔ (III სტრიქონის I გრაფემა) – 5,5 X 2 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: Ɔ (V სტრიქონის XIII გრაფემა) – 1,5 X 1,5 სმ.; ქარაგმის ნიშნები: მოკლე განივი, კლაკნილი ან ქუდისებრი ხაზი; განკვეთილობის ნიშნები: წერტილი, ორწერტილი ან სამწერტილი თითქმის ყოველი სიტყვის შემდეგ; ტექსტში ბგერა ი, რიგ შემთხვევებში, ა-ს (ღ) საშუალებით არის გადმოცემული, ხოლო გრაფემა უ, რიგ შემთხვევებში, Ⴀ-ს (ო) საშუალებით, რიგ შემთხვევებში Ɔ-ს (კ) საშუალებით არის გადმოცემული; წარწერისათვის დამახასიათებელია შეწიაღების შემთხვევები.

ვახტანგ ცინცაძის ფოტო 1944 წ.

როგორც ვხედავთ, წარწერის ტექსტი შინაარსობრივი თვალსაზრისით სამი ნაწილისაგან შედგება და ისინი ასო-ბგერა „წილი“, იგივე წილქანის მეშვეობით ერთმანეთისაგან მკაფიოდ არის გამიჯნული.

წარწერის I ნაწილში საღმრთისმეტყველო ტექსტის შემდეგ გადმოცემულია, რომ ტაძრის ქტიტორმა - თეოდორე ღოდომისძემ ღმრთისმშობლის სახელზე ააგო ეკლესია. ამის შემდგომ ტაძრის ქტიტორი ღმერთს შესთხოვს ერთიანი საქართველოს მეფის, თამარის, მისი მეუღლის დავითის მეფობის განმტკიცებისათვის, ხოლო ყოველივე ამის შემდგომ ხაზს უსვამს, რომ ტაძარი ააგო მისი, თავისი მშობლებისა და ძმების სულის სალოცველად: „წ. სახელკითა ღმრთისაჲთა და მ(ეო)ხ(ე)ბითა ყ(ოვლა)დ წ(მი)დ(ი)სა ღმრთისმშ(ო)ბ(ე)ლ(ი)საჲთა და ყ(ოველ)თა წ(მი)და(ი)თა მ(ი)სთა, მე, თ(ე)ოდორე [ღო]დომისძე ღირს ვიქმენ [აღმ(ე)ნ(ე)ბ(ა)დ] | ს(ა)ყდრ(ი)სა ყ(ოვლა)დ წ(მი)დ(ი)სა ღმრთისმშ(ო)ბ(ე)ლისაჲსა, ად(ი)დენ და დასამყარენ ღმერთმა)ნ მეფ(ო)ბ(ა)სა თამ(ა)რ [და] დ(ავი)თის(ა)ს[ა], ს(ა)ლ(ო)ცველ(ა)დ ჩ(ე)მთ(ვ)ს, მშ(ო)ბ(ე)ლთა [და] ძმ(ა)თა ჩ(ე)მთ(ა)თ(ვ)ს“.

წარწერის II ნაწილში თეოდორე ღოდომისძე მიმართავს ღმრთისმშობელს, რომ მისგან აშენებული ტაძარი შეიწიროს და მეოხებას ითხოვს ღმრთისმშობლისაგან მისი და თავის ძმებისათვის ღმრთის წინაშე თავიანთი ცოდვების შესანდობლად: „წ. ზ, ყ(ოველ)თა უმ(ე)ტ(ე)სო, უფრ(ა)ს(ა)ჲდ კ(ურთ)ხ(ე)ლო დ(ე)დ(ო)ფ(ა)ლო, რ(ო)მელმან ჰმ(ე)ვ ქ(რისტ)ე ღმერთი, შ(ე)იწირო ჩ(ე)მგ(ა)ნ თ(ე)ოდორეს მ(ი)ერ აღმ(ე)ნ(ე)ბ(ე)ლ(ი)საჲსა [ს(ა)ყდ(ა)რი და საწ(უ)თ(ო)სა ამ(ა)ს ძმ(ი)თ(უ)რთ მ(ე)ს(ა)ფ(ა)რვ(ე)ლ(ე)], | ხ(ოლო) ს(ა)უკ(უ)ნ(ო)ს(ა) მ(ა)ს მოხა(ი)შნე ექმენ წ(ინა)შე ძისა შ(ე)ნისა, რ(ა)თა ავ(ო)ც(ო)ს | ყ(ოველ)ნი ც(ო)დვ(ა)ნი ქმნ(ი)ლნი და ს(უ)ფ(ე)ვ(ა)სა მ(ი)ქ(ს)ს[ა] მიმცვალე[ს]“.

წარწერის III ნაწილში თეოდორე მიმართავს შესხმის სახით ღმრთისმშობელს და მისგან ითხოვს რომ მისგან აშენებული „თირ საყდარი“ შეიწიროს: „წ. პ(ირველ) წ(მი)და(ი)თა წ(ინა)სწ(ა)რმეტყ(ვ)ლთ[ა] ქ(ა)დ(ა)გ(ე)ბ(უ)ლო, | ზ, დ(ე)დ(ა)ო ღმრთისსაჲსო, ბჳ(ე)დ, დაკრძ(ა)ლ(უ)ლ(ა)დ, კიბ(ე)დ, სასაკმ(ე)ვლ(ე)დ, | ს(ა)ყდ(რა)დ, ს(ა)ს(ა)ქანთლ(ე)დ, კ(ურთ)ხ(ე)ვ(ა)დ, აღყვ(ა)ვ(ე)ლ(ა)დ, თ(ი)რ ს(ა)ყდ(ა)რი შეიწირო“.

წარწერის ჩვენეულმა წაკითხვამ მოხსნა ყოველგვარი ბუნდოვანება, რაც ტაძრის ქტიტორის – თეოდორეს საგვარეულო კუთვნილებასთან დაკავშირებით ჩვენამდე არსებობდა. მართლაც, წარწერის ჩვენეულმა წაკითხვამ აჩვენა, რომ ჩვენამდე არსებული წაკითხვები არ შეესაბამებოდა რეალობას. სინამდვილეში ტაძრის ქტიტორი – თეოდორე იყო არა იოდოსის ძე, არა იოდომისძე, არამედ შუა საუკუნეების ცნობილი ფეოდალური სახლის – ღოდომისძეთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენელი. აღნიშნულ წარწერაში რომ ნამდვილად თეოდორეს საგვარეულო კუთვნილება ღოდომისძეთა საგვარეულოს უკავშირდება ნათლად აჩვენებს ვახტანგ ცინცაძის მიერ 1944 წელს გადაღებული ფოტოც, სადაც თუ კარგად დავაკვირდებით ტაძრის ქტიტორის – თეოდორეს გვარის პირველი გრაფემა ნამდვილად ღ და არა ი, რაზეც ჩვენმა წინამორბედმა მეცნიერებმა ყურადღება არ გაამახვილეს. რაც მთავარია ღოდომისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლები მანგლისის ღმრთისმშობლის ტაძრის სამხრეთი სტოას აღმოსავლეთ კედელზე ამოდარულ XI საუკუნის წარწერაში არიან მოხსენიებულნი [ბარნაველი, 1961: 3-6]. რაც შეეხება წარწერის დათარიღებას, სრულად ვიაზიარებთ ანა ბაქრაძის მიერ შემოთავაზებულ დათარიღებას - 1189-1207 წლებს და, მის მსგავსად, ლიპარიტისუბნის სააღმშენებლო წარწერის ქრონოლოგიას, იმავე 1189-1207 წლებით განვსაზღვრავთ.

დასკვნა. ამრიგად, დეტალურად წარმოვადგინეთ ლიპარიტისუბნის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერის შესწავლის ისტორია. როგორც აღნიშნულ წარწერაზე ჩვენს მიერ ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოსაზრება ტაძრის ქტიტორის თეოდორეს საგვარეულო კუთვნილებასთან დაკავშირებით არ შეესაბამება რეალობას. გავითვალისწინეთ რა 1944 წელს ვახტანგ ცინცაძის მიერ გადაღებული ტაძრის სააღმშენებლო წარწერის შავ-თეთრი ფოტო, ამავდროულად ყურადღება გავამახვილეთ მანგლისის ტაძრის ერთ-ერთ წარწერაში დადასტურებულ გვარ ლოდომისძეზე, ყოველივე ამის გათვალისწინებით მივედით შემდგომ დასკვნამდე, რომ 1189-1207 წლებში ტაძარი აშენდა არა ვინმე თეოდორე იოდოსის ძის ან იოდომისძის მიერ, არამედ შუა საუკუნეების ცნობილი საგვარეულოს წარმომადგენლის - თეოდორე ლოდომისძის მიერ.

დამოწმებული ლიტერატურა

- bakradze, a (1954). *kartuli ep'igrapik'a, rogoris ist'oriuli ts'qaro VII-XII ss.*. disert'atsia. ist'oriis metsnierebata k'andidat'is mosap'oveblad, tb. (ბაქრაძე, ა. (1954). *ქართული ეპიგრაფიკა, როგორც ისტორიული წყარო VII-XII სს.*). დისერტაცია. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის მოსაპოვებლად, თბ.).
- barnaveli, t (1961). *manglisi t'adzris ts'arts'erebi*. tb.: sakartvelos metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba (ბარნაველი, თ (1961). *მანგლისი ტაძრის წარწერები*. თბ.: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა).
- k'och'lamazashvili, e. skhirt'ladze z. (2017). lip'aritisubnis ek'lesiis ts'arts'era. *krist'ianul-arkeologiuri dziebani*, t'. IX, tb.: k'. k'ek'elidzis sakhelobis sakartvelos khelnats'erta erovnuli tsent'ri (კოჭლამაზაშვილი, ე. სხირტლაძე ზ. (2017). ლიპარიტისუბნის ეკლესიის წარწერა. *ქრისტიანულ-არქეოლოგიური ძიებანი*, ტ. IX, თბ.: კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი).
- mepisashvili, r. (1971). k'idev ertkhel bolnisisa da dmanisis dzeglebis shesakheb. *dzeqlis megobari*, 26, tb.: sabch'ota sakartvelo (მეფისაშვილი, რ. (1971). კიდევ ერთხელ ბოლნისისა და დმანისის ძეგლების შესახებ. *ძეგლის მეგობარი*, 26, თბ.: საბჭოთა საქართველო).
- otkhmezuri, g. (2016). *dmanisis raionis ep'igrapik'uli dzeglebi*, tb.. (ოთხმეზური, გ. (2016). *დმანისის რაიონის ეპიგრაფიკული ძეგლები*, თბ.).
- otkhmezuri, g. (2017). *kvemo kartlis ep'igrapik'uli k'orp'usi*, t'. I, (dmanisi raioni V-XVIII ss.) tb. (ოთხმეზური, გ. (2017). *ქვემო ქართლის ეპიგრაფიკული კორპუსი*, ტ. I, (დმანისი რაიონი V-XVIII სს.) თბ.).
- chichua, k'. (1891). saist'orio masala. *iveria*. 20 sekt'emperi, 247. tb. (ჩიჩუა, კ. (1891). საისტორიო მასალა. *ივერია*. 20 სექტემბერი, 247. თბ.).
- Такаишвили, Е. (1913). *Археологические экскурсии, разыскания и заметки*, Вып. 4, Тифлисъ.

ილუსტრაციები:

სურ. №1 1189-1207 წწ. ლიპარიტისუბნის ეკლესიის საადმშენებლო წარწერის მარცხენა ნაწილი

სურ. №2 1189-1207 წწ. ლიპარიტისუბნის ეკლესიის საადმშენებლო წარწერის მარჯვენა ზედა ნაწილი (ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ლაპიდარიუმში)

სურ. №3 1189-1207 წწ. ლიპარიტისუბნის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერის მარჯვენა ქვედა ნაწილი (ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ლაპიდარიუმში)